

Azərbaycan Respublikasının
Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına
Dövlət Dəstəyi Agentliyi

MİRAS
MƏDƏNİ İRSİN ÖYRƏNİLMƏSİNƏ
KÖMƏK İCTİMAİ BİRLİYİ

Eşqin kanı Qarabağdır!

V BEYNƏLXALQ HƏMZƏ NİGARİ SİMPOZİUMU

MATERİALLARI

2022-ci il Şuşa ilinə həsr olunur.
Quzanlı/Ağdam, 17-19 may 2022-ci il

Hazırlayanlar:

Şəhla XƏLİLLİ
Fariz XƏLİLLİ
Metin HAKVERDİOĞLU

Azərbaycan Respublikasının
Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına
Dövlət Dəstəyi Agentliyi

MİRAS
MƏDƏNİ İRSİN ÖYRƏNİLMƏSİNƏ
KÖMƏK İCTİMAİ BİRLİYİ

Aşkın kâni Karabağdır!

V. ULUSLARARASI HAMZA NİGARİ SEMPOZYUMU

BİLDİRİLERİ

2022 - Şuşa yılına armağan olunur.
Guzanlı/Ağdam 17-19 Mayıs 2022

Editörler:

Şehla HALİLLİ
Fariz HALİLLİ
Metin HAKVERDİOĞLU

Azərbaycan Respublikasının
Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına
Dövlət Dəstəyi Agentliyi

MİRAS
MƏDƏNİ İRSİN ÖYRƏNİLMƏSİNƏ
KÖMƏK İCTİMAİ BİRLİYİ

Garabagh is Land of Love!

5TH INTERNATIONAL HAMZA NIGARI SYMPOSIUM

PROCCEDINGS

Dedicated to the Shusha/2022 year.
Guzanli/Aghdam, 17-19 May 2022

Editors:

Shahla KHALILLI
Fariz KHALILLI
Metin HAKVERDIOGLU

Kitabın məzmunu "Miras" Mədəni İrsin Öyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyinin cavabdehliyindədir, bu baxımdan kitabın məzmunu Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin mövqeyini əks etdirmir.

Kitab Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin maliyyə yardımı ilə hazırlanmışdır.

Tərcümələr Aysel Allahverdiyeva, Şölə Bayramova, Səma Alməmmədli, Naridə Qasımovanındır.

V Beynəlxalq Həmzə Nigari Simpoziumu (17-19 may 2022 - Ağdam/Quzanlı) Materialları (Hazırlayanlar: Şəhla Xəlilli, Fəriz Xəlilli, Metin Hakverdioğlu). İki cildə, I cild. Bakı: im.print, 2022, 452 səh.

17-19 may 2022-ci ildə Ağdam rayonunun Quzanlı qəsəbəsində Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin maliyyə yardımı, "Miras" Mədəni İrsin Öyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyi, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti, Türkiyə Cümhuriyyəti Amasiya Universiteti və Ağdam Rayon İcra Hakimiyyətinin təşkilatçılığı ilə 2022-ci il "Şuşa İli"nə həsr edilən Beşinci Beynəlxalq Həmzə Nigari Simpoziumu keçirilib. Simpoziumda çıxış edən alim və tədqiqatçıların məqalələri bu kitabda toplanıb və nəşr edilib.

Üz qabığındakı rəsmi müəllifi Gülqədəm Nağıyevadır.

Dizayner: İntiqam Məhəmmədli
Fotoqraf: Anar Həbibov

© "Miras" Mədəni İrsin Öyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyi

ISBN: 978-9952-8412-2-0

MÜNDƏRİCAT

<i>Qarani adı ilə bağlı tarixi abidələr</i>	114
<i>Prof.Dr. Tahirə MƏMMƏD - AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu Natəvanın poeziyasında gül-çiçəyin təsəvvüfi semantikasi doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.124</i>	124
<i>Dos.Dr. Kəmalə PƏNAHOVA - Bakı Dövlət Universiteti Dos.Dr. Gülnarə SƏFƏROVA - Azərbaycan Tibb Universiteti Orta əsr qərb fəlsəfəsi və mistisizm</i>	129
<i>Tahirə ƏLİYEVƏ - AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu Təsəvvüf elminin Avropada tədqiqi tarixi (A.D.Knişın araşdırmaları əsasında)</i>	138
<i>Aysel ACALOVA - AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu Kamal Ümmi "Divan" ında peyğəmbərlərin vəsfi doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.143</i>	143
<i>Dos.Dr. Lamiyə RƏHİMOVA - AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu XVII-XVIII əsrlərdə Azərbaycan və Türkiyə arasındakı əlyazma əlaqələri doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.149</i>	149
<i>Dos.Dr. Şahla MUSAEVA - NASA, Institute of Philosophy and Sociology Majid İSKANDAROV - Alumni of Baku Engineering University Great Silk Road: The Culture of Connection of the Turkic Peoples and Contribution to the Civilizations</i>	155
<i>Dos.Dr. Mətanət ŞƏKİXANOVA - AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu Cədidçiliyin Volqaətrafi və Orta Asiyada Yəsəviyyə üzərində intişarı</i>	163
<i>Dr. Aygün YUSUBOVA - AMEA Akademik Ziya Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu Klassik türk şairi Şeyxi və "Xosrov və Şirin" əsəri</i>	168
<i>Dos.Dr. Aynur HACIQƏDİRLİ - AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu XVIII əsrin I rübündə Osmanlı dövləti və çar Rusiyasının xarici siyasətində Qafqaz doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.177</i>	177
<i>Sevda MURADOVA - AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu Əbdülğəni Nuxəvi kolleksiyasından Əhməd bin Məhəmməd Qüdurinin "Müxtəsər Əl-Qüdiri" əsəri</i>	185
<i>Aygün QULİYEVƏ - AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi Şeyx Şaban piri və onun saxtalaşdırılmış tarixi</i>	191
<i>Prof.Dr. Şikar QASIMOV - Azərbaycan Texniki Universiteti Qarabağın erməni təcavüzündən qorunmasında Xosrov bəy Sultanovun xidmətləri doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.199</i>	199
<i>Dos.Dr. Həbibə ƏLİYEVƏ - AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi Dr. Günel SEYİDƏHMƏDLİ - Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti Ağdamda "İmarət" kompleksinin epigrafi və qəbirüstü abidələri doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.216</i>	216

AĞDAMDA “İMARƏT” KOMPLEKSİNİN EPİQRAFİK VƏ QƏBİRÜSTÜ ABİDƏLƏRİNİN İNDİKİ VƏZİYYƏTİ VƏ PROBLEMLƏRİ

Dos.Dr. Həbibə Əliyeva
AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi
Dr. Günel Seyidəhmədli
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.216.

Xülasə

İmarət qəbristanlığı haqqında ilk bilməli olduğumuz məqam qəbristanlığın tarixi Pənahəli xanın “məni yeganə halal hümbət torpağım olan İmarətdə dəfn edin” ifadəsindən və onun dəfnindən sonra başlayır. İmarətin girişində sağda arda arda iki türbə yerləşir: birincisi Pənahəli xana, ikincisi isə İbrahimxəlil xana məxsusdur. Onların sağında Natavan xanımın stella formasında baş daşı və barelyefi olmuşdur. Qarabağ xanı Pənahəli xanın şəcərəsindən olan dövlət xadimlərinin və onun övladlarının məzar daşları Ağdamda “İmarət” adlanan türbələrdə yerləşdirilmişdir. İki əsas türbədə ümumilikdə 20 xan ailəsinə məxsus şəxsin dəfn olunduğu məlumdur. Məqalədə bu məzar daşlarının indiki vəziyyətindən, türbələrdən və üzərlərindəki epigrafik yazılardan bəhs olunur.

Açar sözlər: Türbə, İmarət, qəbirüstü abidə, epigrafika

Abstract

The first thing we need to know about the Imaret Cemetery is that the history of the cemetery begins with Panahali Khan's statement "Bury me in the Imaret, only my halal land" and after his burial. There are two tombs on the right at the entrance of the building: the first belongs to Panahali Khan and the second to Ibrahim Khalil Khan. To their right was a headstone and a bas-relief of Natavan in the form of a stella.

Tombstones of statesmen and their descendants from the genealogy of Karabakh Khan Panahali Khan were placed in the tombs called "Imaret" in Aghdam. It is known that a total of 20 khans were buried in the two main tombs. The article discusses the current state of these tombstones, tombs and epigraphic inscriptions on them.

Key words: Tomb, Imaret, tombstone, epigraphy

Giriş. Qarabağ dedikdə ilk öncə onun qurucusu Qarabağın Cavanşir elindən olan Pənahəli xan (1693-1758/59) və onun hakimiyyət illərində tikdirdiyi möhtəşəm qalalar göz önünə gəlir. Orta əsrlərdə Azərbaycanı işğal edən İran hökumdarı Nadir şah Əfşarın ölümündən sonra 1747-ci ildə Pənahəli xan özünü Qarabağın xanı elan edir (Mustafazadə, 2009: 30). Hökmranlığı dövründə Qarabağ ərazilərini yadelli düşmənlərdən qorumaq məqsədilə xanlığın ən strateji mövqelərində 1748-ci ildə xanlığın inzabti mərkəzi kimi Bayat qalasını, 1751-52-ci illərdə isə Ağdam ərazisində

Şahbulaq qalasını tikdirir (Mustafazadə, 2009: 33-34). Lakin, uzaqqörən Pənahəli xan yadelli düşmənlərdən yerli xalqı hərtərəfli qorumaq məqsədi ilə düzənlikdə inşa etdirdiyi qalalardan daha etibarlı, üç tərəfi keçilməz sıldırım qayalarla əhatə olunmuş əlçatmaz dağ yaylasında yeni Şuşa qalasını inşa etdirir (Mustafazadə, 2009: 117).

Pənahəli xandan sonra hakimiyyətə oğlu İbrahimxəlil xan gəlir və onun dövründə Şuşada Gövhərağa məscidi inşa olunur. Lakin İbrahimxəlil xanın hakimiyyətinin sonlarında, xüsusən də Ağaməhəmməd şah Qacarın yürüşlərindən və Rusiya-Qacar müharibələrindən sonra xanlıq zəifləməyə başladı. Ağaməhəmməd şah Qacarın Qarabağa I yürüşü 1795-ci ildə, Şuşa qalasını ələ keçirmək üçün təşkil edilmiş II yürüşü isə 1797-ci ildə baş tutur. Ağaməhəmməd şah Şuşada qətlə yetiriləndən sonra İbrahimxəlil xan, 1806-ci ildə İbrahimxəlil xanın vəfatından sonra onun oğlu Mehdiqulu xan hakimiyyətə gəlir (Mustafazadə, 2009: 117).

Ağdam şəhərində yerləşən və XVIII əsrə aid birinci Qarabağ xanı Pənahəli xanın yay sarayı olan İmarət kompleksi, xan nəslinin ən birinci müllələrindən olmaqla iki binadan ibarətdir. Çox güman ki, ilkin çağında bu kompleksə daha çox bina daxil olmuşdur. Bu kompleks Pənahəli xanın 1738-ci ildə Xorasandan qayıdıb, Qarabağda xanlıq quruculuğuna başladığı ilk illərdə inşa edilmişdir.

Ağdam sarayı, bir-birinə perpendikulyar yerləşdirilmiş iki korpusdan ibarətdir. Əsas korpus, mərkəzi günbəzli zalın ətrafında qruplaşdırılmış tağtavanlı otaqlardan ibarətdir. Mərkəzi zalın qabağında cənuba istiqamətlənmiş geniş və dəbdəbəli eyvan yerləşir. Günbəzli zal divanxana xüsusiyyəti daşımış və Pənahəli xan burda qonaqlarını qəbul etmişdir.

İmarət haqqında danışarkən bu yeri üç hissəyə bölmək daha uyğun sayılır: İmarət sarayı, İmarət stadionu və İmarət qəbiristanlığı. Saray yaxınlığında yerləşən İmarət qəbiristanlığında Qarabağ xan nəslinin bir çox nümayəndələri dəfn edilmişdir. Pənahəli xanın türbəsi və Xurşidbanu Natavanın qəbirüstü abidəsi də bu qəbiristanlıqda yerləşmişdi (işğal müddətində bir sıra qəbiristanlıqla bərabər, Xurşidbanu Natavanın da qəbri dağıdılmışdır).

İmarət qəbiristanlığı haqqında ilk bilməli olduğumuz məqam qəbiristanlığın tarixi Pənahəli xanın "məni yeganə halal hümbət torpağım olan İmarətdə dəfn edin" ifadəsindən və onun dəfnindən sonra başlayır. İmarətin girişində sağda arda arda iki movzaley var birinci Pənahəli xana ikinci İbrahimxəlil xana məxsusdur onların sağında Natavan xanımın büstü olub.

Qarabağ xanı Pənahəli xanın şəcərəsindən olan dövlət xadimlərinin və onun övladlarının məzar daşları Ağdamda "İmarət" adlanan türbələrdə yerləşdirilmişdir. İki əsas türbədə ümumilikdə 20 xan ailəsinə məxsus şəxsin dəfn olduğu məlumdur. Onların məzar daşlarının kitabələrini rus çarı Nikolayın əmri ilə 1910-cu ildə məscid, mədrəsə, karvansaray, türbə, din və elm, ictimai xadimlərinə məxsus məzar daşları üzərində ərəb qrafikası ilə həkk olunan ərəb-fars-türkdilli kitabələri toplatdıraraq mətinləri rus dilinə çevirtmişdir.

1910-cu ildə rus çarı tərəfindən ilk öncə epiqrafik araşdırmalardan sonra, Sovetlər Birliyi dönəmində Qarabağın bəzi bölgələrində Azərbaycan alimlərinin tədqiqatı baş tutmuşdur. Belə ki, Azərbaycanın ilk epiqrafçı alimi, A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun elmi işçisi Ə.Ələsgərzadə ilə elmi ezamiyyətdə iştirak edən Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun elmi işçisi Ə.Axundov 1945-ci il may ayının 27-dən iyun ayının 14-nə kimi tarixi və memorial abidələri epiqrafik cəhətdən öyrənmək

məqsədi ilə Şuşa-Ağdam-Bərdə şəhərləridə səfərdə olmuşlar. Bu qısa müddətli səfərdə məqsəd tarixi və memorial abidələrin üzərindəki ərəb qrafikası ilə ərəb-fars-türkdilli kitabələri öyrənmək, bu yerlərdə yetişmiş dövlət və ictimai xadimlərin, alim, şair və musiqişünasların həyat və yaradıcılığı haqqında da məlumatlar toplamaq idi (Ələsgərzadə, 1947: 161).

Alimin yazdığına görə, "Ağdamda Pənah xanın imarətini əhatə edən hasar daxilindəki qəbiristan nəzərdən keçirildi və burada olan günbəzlər və qəbirlər üzərindəki kitabələrin əksəriyyəti toplandı. Pənah xan, Mehdiqulu xan, İbrahim Xəlil ağa Cavanşir, Natəvan və sair bir çox məşhur adamların bu qəbirstanda dəfn edildiyi müəyyən edildi" (Ələsgərzadə, 1947: 62). Burada Sarıcalı tayfasından bir sıra şəxsiyyətlərin də dəfn edildiyi məlumdur.

Ələsgərzadənin 1945-ci il epiqrafik cəhətdən araşdırdığı məzar daşların içində Pənahəli xanın məzar daşının Ağdamda "İmarət" adlanan günbəzdə olduğunu qeyd etmişdir. Lakin, nədənsə 1958-ci ildə Qarabağ xanının Ağdamdakı məzar daşı Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinə gətirilmiş, onun övladları və digər məşhur şəxslərin məzar daşları Ağdamda imarətdə qalmışdır.

1941-45-ci illərdə olan Böyük Vətən Müharibəsindən sonra Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin qərarına uyğun olaraq, 1955-58-ci illərdə Muzeyin əməkdaşları bu dövrlərdən başlayaraq, sosializmin son inkişaf mərhələlərinə qədər Azərbaycan tarixini əks etdirən 28 zaldan ibarət ekspozisiya yaratmaq məqsədi ilə vətənimizin ərazilərindəki maddi-mədəniyyət abidələrini toplamaq üçün bölgələrdəki tarixi əhəmiyyətli materialları muzeyə gətirməyə nail oldular (Aliyeva: 2011: 78). Bu materiallar içərisində Azərbaycan xanlıqlar dövrünü əhatə (1747-1828) edən epitafiyadan biri Qarabağ xanı Pənah xan Cavanşirə və digər isə Quba xanı Fəth Əli xana (ölüm tarixi h.1203-m.1788-99) aiddir. Nə yaxşı ki, zamanında Qarabağ xanı Pənahəli xanın məzar daşı muzeyə gətirilib, kaş ki, digər məşhur şəxslərin də məzar daşları muzeyə gətirilərdi. Çünki, 1991-ci ildə Sovetlər Birliyinin parçalanması nəticəsində qonşu Ermənistanın Azərbaycana ərazi iddiasından sonra işğalçı ermənilər imarətdəki məzar daşlarını hamısını bütünlüklə sındırılıb məhv olma dərəcəsinə gətirmişlər.

Muzeydə qorunan Qarabağ xanlığının banisi Pənah xanın məzar daşının üzərində nəstəliq xəttlə kitabədə onun bir günəş timsalı olub, Şuşada oturması və cəngavər hərbiçi olması fars dillində həkk edilib:

پناه خان جوانشیر آفتاب شکوه
 که سنگ و شیشه نشست بعد کن در بر کره
 بامر خالق عالم جسد سرتیپ موت
 که نیست طاعت سلطان به بند گان مکور
 قلم بد فتر رحمت نوشت تاریخش
 رفیق و همدم وی شد پناه جمله کروه ۱۱۷۲

Kitabənin tərcüməsi:

- Pənah-xan Cavanşir, Günəş timsalı,
- Dağlarda yerləşən daş və şüşədə əyləşən (yəni Şuşa adlandırılan daş qalada – M.N.)
- Xalığın əmri ilə hərbiçinin cəsədi ölüdür. Sultana itaət qullar üçün qadağan deyil
- Əbədi qələm kitabə onun tarixini yazdı.
- Cəmi dost və həmdəmləri onun pənahı oldular /1172 = 1758/59 (Nemətova, 1991: 92).

Qalalar və tarixi memarlıq abidələri inşa etdirən, dövrünün dövlət xadimlərindən seçilən Pənahəli xanın vəfatı mənbələrdə hicri qəməri təqviminə il 1176=miladi 1762/63-cü ilə təsadüf edir (Mustafazadə, 2009: 48-49; Hacıyeva, 2007: 57), lakin nədənsə xanın məzar daşının üstündə hicri təqviminə il 1172 = miladi 1758/59 –ci illər həkk olunmuşdur (Neymətova, 1991:92). Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinə 1958-ci ilə Ağdamda “İmarət” adlanan türbələrdən gətirilən Qarabağ xanı Pənahəli xanın mərmərdən hazırlanmış kənarəsi məzar daşının altıncı haşiyəsindəki yazının üst qatında ərəb rəqəmləri ilə “۱۱۷۲” il yazılmışdır. Lakin Pənahəli Xandan bəhs edən bütün mənbələr onun 1763-cü ildə vəfat etməsindən bəhs edir. Hətta, 1763-1779-cu illərdə hakimiyyətdə olmuş İran şahı, İranın müvəqqəti vəkili olan Kərim xan Zəndin Pənahəli xan Cavanşirə 1762-ci il tarixli yazdığı məktubunda (Məmmədli, 2013: 122) bunu sübut edir ki, Pənahəli xan 1172=1758/59-cu illərdə vəfat etməmişdir. Belə qənaətə gəlmək olar ki, daşın üzərini yazan həkkak sonuncu “۲” – 2 rəqəmi ilə “۱” – 6 rəqəmini səhv (yəni, “۲” – ərəb rəqəminin tərsi “۱” – olur) yazmışdır. Beləliklə, Pənahəli xanın vəfat tarixi kitabədəki kimi “h.1172=m.1758/59-cu il” deyil, mənbələrdə “h.1176=m.1762/63-cü il” daha düzgündür.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Ağdamın “İmarət” adlanan türbələrində Cavanşir mahalından olan Pənahəli xanın övladların və dövrün məşhur xadimlərinin məzar daşları cəmlənmişdir. İslam coğrafiyasına aid olan ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycanda da ta orta çağlardan bəri hakimiyyətdə olan dövlət xadimləri inşa etdirdikləri türbələrdə dəfn olunma adət-ənənəsi bir adət halını almışdır.

Ağdamın “İmarət” adlanan türbələrində Sovet Birliyi dönməsində epixarfik araşdırma apararı ikinci epixarfik alim Məşədixanım Nemət olmuşdur. Onun sayəsində aşığıdakı məzar daşlarını kitabələri bizə gəlib çatmış və “Azərbaycanın epixarfik abidələri toplusu” adlı altı cild fundamental əsərində 26-dan artıq tarixi memarlıq abidələrimizin və məzar daşlarımızın ərəb–fars–türkdilli ərəb qrafikası ilə kitabələri haqqında məlumat var.

Birinci türbədə birinci məzar daşı Qarabağ xanı Pənahəli xanın oğlu İbrahimxəlil xan Cavanşirə (1732–12.06.1806) məxsusdur. Ağıllı və savadlı ilə seçilən İbrahimxəlil xan dövründə Qarabağ xanlığı çox böyük sürətlə inkişaf edirdi, Şuşada elm, mədəniyyət və incəsənətə üstünlük verilirdi. Həmçinin Şuşada yeni qala divarları, məscidlər, mədrəsələr, türbələr, karvansaraylar, saraylar, çeşmələr və s. memarlıq abidələrinin inşası geniş vüsət almışdı. Lakin, bu yüksəlişə baxmayaraq Azərbaycan xanlıqlarında olduğu kimi Qarabağ xanlığının da başı üzərində müstəqilliyin itirilməsi qorxusu günbəgün artırdı. Xanlıqlar arasındakı daxili çəkişmələr ilə yanaşı, qonşu İran və Rusiya İmperiyası ərazilərimizi işğal etmək üçün mübarizə aparırdılar. Rus çarizmi hakimiyyətdə olan Azərbaycan xanlığının da həyatına acı sonluq gətirdi. Beləliklə, dogma torpaqlarımız rus və İran şovinistlərinin əlinə keçərək parçalandı (Azərbaycan tarixi, 1996).

1806-cı ildə vəfat edən Qarabağ xanı İbrahim Xəlil xan Ağdamda atası Pənahəli xanın yanında dəfn olunduğu türbənin daxilindəki məzar daşının kitabəsi ərəb dilində nəstəliq xəttlə həkk olunmuşdur:

هذا المرقد المرحوم المغفور ابراهيم خليل جوانشير ساري جالي / سنة ۱۱۵۴

Kitabənin tərcüməsi: Bu qəbir rəhmətlik, bağışlanmış, İbrahim Xəlil Cavanşir Sarıcalınınındır /1154/. H.q.1154=m.1711/12-ci il

Qeyd: Məşədixanım Nemətin İbrahim Xəlil Cavanşir Sarıcalının ölüm tarixini səhv vermişdir. I. Əslində h.q.1154=m.1711/12-ci il yox, h.q.1154=miladi 1741/42-ci ildir. II. Qarabağ xanı Pənahəli xanın oğlu İbrahimxəlil xan Cavanşirin doğum tarixi h.q.

1145=m.1732-ci ildir, ölüm tarixi isə h.q.1221=m. 12.06.1806-cı ildir.

Birinci türbədə ikinci məzar daşı

هذا المرقد المرحوم المغفور گنرال مهدي قولو بن ابراهيم خليل خان
ساغر عمر خان چوشد خالی گشت تاریخش از ساغر ۲۰ جمادی الاول / روزشنبه سنة ۱۲۶۱

Kitabənin tərcüməsi: "Bu qəbir rəhmətlik, bağışlanmış general Mehdi Qulu oğlu İbrahim Xəlil xan oğlunudur. Bu həyat onun üçün sona yetdi. 20 cəmal əl-əvvəl 1261-ci il". H.q. 20 cəmədiyələvvəl 1261-ci il=m.VI .07.1845-ci il*

Kitabədə ساغر – (sağar) rəqəmləri hərflərdən ibarət olan əbcəd hesabı ilə 1261-ci il edir. Hərif ilə 1000=غ, 200=ر, 60=س, 1=ل, yəni 1261-ci il.

Birinci türbədə üçüncü məzar daşı. Epitafya İbrahim Xəlil xanın oğlu Mehdi Qulu xanın övladlarından birinə aiddir. Lakin məzar daşında mərhumun və ya mərhumənin ismi yazılmamışdır.

الموت كاس كل ناس شاربه / والقرير دار كل ناس دخله
كل من عليها فان / نوگل گاشن مهدي قولي خان
غنچه تازه ز بوستان كرم / كند افكند بدل اتش غم
جست و جو كرد و تاريخ تمام / حاتفی گفت كه شد باغ ارم
سنة ۱۲۴۴

Kitabənin tərcüməsi: "Ölüm elə bir kəsdir, hamı ondan içməlidir və qəbir elə bir qapıdır hamı ondan keçməlidir/ (Yer) üzündə olan hər kəs fanidir (ölümə məhkumdur) (Qurani Kərim, ər-Rəhman surəsi 26-cı ayə). Mehdiqulu Xanın bağçasının təzə gülünü / alicənablıq gülüstanından təzə qönçəni / ölümün güclü küləyi Xəlilin gülzarından qopardı / Ürəyə qəm ətəşi saldı / Axtardım və tarixini tamam/ gizli səs dedi ki, cənnət bağı oldu/ ili 1244 ". H.q.1244=m.1828/29-cu il.

Birinci türbədə dördüncü məzar daşı. Türbədəki IV məzar daşı Mehdiqulu xan Cavanşirin qızı Xurşud banu Bəyimindir. Xurşidbanu Natəvan 15 avqust 1832-ci ildə Şuşada doğulmuş və Mehdiqulu xan qızına öz anası Xurşidbanunun adını vermişdir. O, ailənin yeganə övladı, həm də Qarabağ xanlıqlarının sonuncu vərəsəsi olduğu üçün, onu sarayda «Dürrü yekta» (Tək inci), el arasında isə «Xan qızı» çağırılmışlar. Dövrənin haqsızlığı, şəxsi həyətindəki uğursuzluqlar şairəni vaxtsız qocaltıb və oğlunun vaxtsız ölümünün acısını yaşayan ana ağlamaqdan gözlərinin nurunu itirmişdir. Ürəyi oğul dağı ilə yanan Xurşidbanu Natəvan 1897-ci il, 1 oktyabrda vəfat etmişdir və Ağdamın "İmarət" qəbiristanlığında dəfn olunmuşdur.

هو الباقي هو الحى الذي / لايموت هذا المرقد المرحومومة
المغفورة خورشيد / بانو حكيم هذار شكوه مرا دار جفاي
/ دوران است / كه سخت كينه عهد سستي پيمان است
وفا نكرد كسيرا سپهريوقلمون / به هر كه مينگري از فلك در
افغان است / زخسروان اولياي كيارم / كجا نشانه
هستي را شوكت و شان است / هر ان به سان
كه گستر ده شد بنعمت و ناز / ز اوست جور فلك پايمال
ويران است / اگر بر طينت عالم يكي بود شادي / بلا و محنت
او صد هذار چندان است / پرور نسايد دنيا كه دل در لو
بندند / در اين ريباط دودر كي قرار مهمان اسب / يگاته

گرهر دارج شرف زال خلیل / چو در کن شده اکنون بخاک
 یکسان است / فخمه خورشید خانم صبیحه خان / که یادگار
 بلند / اختران دوران است / بداع دل زجهان رفت سیرشد از
 جان / هنوز کرد بلا پیش ز غم بدامان است / یکی بسال
 وفاتش افزود گفت فنا / روان او در جنان یزدان است / ربیع
 الثانی ۱۳۱۴
 کُلُّ تَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ

Kitabənin tərcüməsi: "O (Allah) canlıdır. Ölməzdir. Bu qəbir rəhmətlik, günahları bağışlanmış alim (ağıllı) Xurşud Banununudur. Minlərlə qorxum mənim dünyanın cəfasındandır ki, ağır (çətin), kinli pis əhd, zəif, etibarsız tale kimsəyə vəfa etmədi. Kimə baxırsansa taledən ahu-zarda görürsən. /Xosrovlardan, cahandarlardan kübar övliyalardan /şövkət şanlılardan harada bir nişanə qalmışdır. /hər kiməsə beləcə naz-nemət qismət etdi. /Ondandır ki, fəlakətin zülmü viran və payimal (ayaq altında qalmış və yamahv olmuş) etdi. /Əgər kimsə dünyanın tinətindən (təbiətindən) şad olubsa /onun bəla və mehnətiyüz minlərlə olub. /Dünya himayə edən deyil ki, ona ürək bağlayasan /Bu iki darvazalı karvansaradakim qərar tuta bilər/ Zal (qocaman) Xəlilin şərəf qutusunun yeganə gövhəri / qoparıldı, indi torpaqla yeksandır.

Xan qızı hörmətli Xurşud xanım /dövrünün uca ulduzu, yadigarı idi. /candan doydu, ürəyi dağlı dünyadan getdi/ İndi onun bəlası ətəyə dolmuş qəmdir bizə/ Biri vəfat ilmi axtarıb, dedi: fəna /onun yeri ilahələr cənnətidir. Rəbius-sani 1314/. Hər bir kəs (canlı) ölümü dadacaqdır. Bütün yaranmışlar ölmü dadmalıdır". (Qurani –Kərim 3/185). H.q.: Rəbius-sani 1314=m. (çərşənbə günü) 09.IX.1896-cı il.

Birinci türbədə beşinci məzar daşı. Məzar daşı knyaz Xasay xan Usmiyevin oğlu Mehdiqulu xan Vəfaya aiddir. O, 1855-ci ildə Şuşa şəhərində anadan olmuş və anası Mehdiqulu xan qızı Xurşidbanu Natəvan ona babasının (Mehdiqulu xan Cavanşir) adını vermişdir. Usmiyev məşhur şairə Xurşidbanu Natəvanın böyük oğludur. Öz vəsiyyətinə görə, Ağdamdakı imarətdə, ata-babalarının yanında dəfn olunub. Məzar daşında kitabədə onun adı və ölüm tarixi həkk olunmuşdur:

دربغ از گردش دوران غدار
 که دلها همچو گل از وی پد از خاد
 خزان شد باغ ابراهیم خلیل خان
 بیافرد از سمویش سرو گازار
 گرمینامه مهدی قولی خان ثانی
 که بود شهریار پاکرفتار
 فی ۲۶ جمادی الأولى
 در سنة ۱۳۱۸ مطابق به هشتم سننابر 1900

Kitabənin tərcüməsi: Əfsus ki, zülümkar dünyanın dövr eləməsindən ürəklər gül kimi tikanla doludur. İbrahim Xəlil Xanın bağı xəzan oldu. Gülüstanının sərvə onun zəhərindən qurudu. İkinci Mehdiqulu xan təmiz münasibətli şəhriyar idi. Camadul əvvəl 26-da. 1318-ci il, 08 sentyabr 1900-ci il.

Birinci türbədə altıncı məzar daşı. Türbədə altıncı məzar daşı Cavanşirlər nəslindən mərhum İbrahim Xanın oğlu Abbas bəy Şixəli oğluna aiddir. Kitabə ərəbdilli olub

nəsx xəttilə həkk olunmuşdur:

هو الباقي كل من عليها فان المرحوم المغفور
عباس بك بن شيخعلی آقا بن المرحوم ابراهيم خان ١٢٠٦

Kitabənin tətcüməsi: "O (Allah) əbədidir. (Yer) üzündə olan hər kəs fanidir (ölümə məhkumdur) (Qurani-Kərim, 55/26). Mərhum, bağışlanmış Abbas Bəy ibn Şixəli ağa ibn mərhum İbrahim xan 1206". H. 1206=m.1791/92-ci il.

Birinci türbədə yeddinci məzar daşı. Türbədə VII məzar daşı Məhəmməd Qasım Ağanın oğlu Kərim Ağaya aiddir.

هذا مزار المرحوم المغفور كريم آقا

اولاد المرحوم محمد قاسيم آقا ٧ مرحوم ١٣٢٥ وفات نمود
وفدت علي الكريم بيغير ذاد من الحسنات و القلب السميم
/ فهمل الذاد فتح كل شيين اذا كان الوفود علي كريم
... اي ير گنهاکار در رحمت پروادر خانه نعمت

شخص كريم دست تهی سوی در گاهت آذر اکه او نهاده تور ا بهر التی

Kitabənin tərcüməsi: Rəhəmtlik Məhəmməd Qasım ağanın oğlu, günahları bağışlanmış, Allah inanan Kərim ağanın məzarıdır. Məhərrəmin 7-i 1325-ci ildə vəfat etmişdir. Allaha təslim oluram. Yaxşı işlərə səmimi qəlbə malik olmayanlar, əgər Allaha itaət etsələr hər şey əldə edə bilərlər. Ey, (İlahi) günahkara rəhmət qapısını aç! /Nemət süfrəsindən .... / Kərəmətli şəxs əli boş dərgahın qarşısındadır/ Onu ki. o (özündən sonra) qoyub sənin əlində alət olacaqdır".

II Türbədə I məzar daşı. Türbədə kalliqrafik xəttlə yazılmış sənduqə tipli məzar daşı :

بسم الله سيد [!] احمد / اولادی / وليکم الله / سفقل.... نبی / امام
موسی / کاظم شيخ در / ووش نصل قر/يشی بن / سيد حميد / ١١٢٤

Kitabənin tərcüməsi: "Allahın adı ilə/ Seyid Həmid övladı Vəliyullah Səfiqul... peyğəmbər /İmam Museyi Kazım/ Şeyx dərviş Qureysi nəslə bin Seyid Həmid/1124".H.q. 1124=m.1712-ci il.

II Türbədə II məzar daşı. Türbədəki sənduqənin aşağı hissəsi qırıq olub, yan tərəfində nəbati və həndəsi ornamentləri ilə naxışlanmış və daş ümumi şəkildə əhəng kimi ovulub. Digər tərəfində uzun boğaz çəkmə təsvirləri işlənmişdir. Sənduqənin yuxarı hissəsindəki haşiyədə fars dilində süls elementli nəsx xəttlə İranın XI əsrdə yaşamış görkəmli filosof şairi Ömər Xəyyamın rübailərindən (رباعی شماره ٦٢) bir beyt kitabə həkk olunmuşdur:

ای مگ هزار خانه ویران کردی
در ملک و جود غارت جان کردی
هر گوهر قیمتی که آمد بجهن
بردی بزیر خاک پنهان کردی

Kitabənin tərcüməsi:

Ey ölüm, sən minlərlə evi viran etdin.

Bədən mülkündə qarətə can etdin.

Dünyaya gələn hər qiymətli gövhəri,

Aldın, torpaq altında pünhan etdin.

Rübainin orijinal variantı aşağıdakı formadadır:

ای مرگ چه خانه‌ها که ویران کردی
در ملک بدن تو غارت جان کردی
هر گوهر قیمتی که آمد به وجود
آن را تو به زیر خاک پنهان کردی
Ey ölüm, hansı evləri dağıtdın
Vücudunuzun əmlakını qarət etdiniz
Yaranan hər qiymətli daşı
Sən onu torpağın altında gizlətdin
افسوس که سرمایه کف بیرون شد
از چنگ اجل بسی جگرها خون شد
کس نامد از آن جهان که تاملی پرسم
[کاحوال مسافر ان ان چون ش]

Kitabənin tərcüməsi:

Əfsus ki, həyat mənbəyi əldən getdi.
Əcəl çəngindən çoxlu ciyərlər qan oldu.
O dünyadan bir adam qayıtmadı ki, soruşam:
Dünyadan köçənlərin halı necə oldu!
افسوس که سرمایه ز کف بیرون شد
وز دست اجل بسی جگرها خون شد
کس نامد از آن جهان که پرسم از وی
کاحوال مسافران دنیا چون شد

Kitabənin tərcüməsi:

Vay (Əfsus ki), paytaxt yerdən çıxdı.
Sən tarixin sonunda bir çox qaraciyər qanayırdı
Xahiş etdiyim dünyadan biri səs etdi
Dünyada nə qədər səyahətçi oldu

Əvvəlki rubaidən sonra oyma üsulu ilə növbəti kitabə həkk olunmuşdur:

خدا بیا مرزاں موء من راکه فاتحه بخواند

Kitabənin tərcüməsi: İlahi, o mömini bağışla ki, Fatihə oxuyar.

Digər ərəbdilli kitabə:

عفو دنی خطینة حی و الرحمن الرحیم

Kitabənin tərcüməsi: Aİçaq səhvləri bağışla, O canlıdır və mərhəmətli rəhimlidir!

Onu qeyd etmək lazımdır ki, II türbədə yerləşdirilən məzar daşlarının kitabəsinin tarixinə əsasən (h.q. 1124=m.1712-ci il) Pənahəli xandan (vəfat tarixi h.1176=m.1962/63-cü il) öncə rəhmətə gedən "Şeyx"ə aiddir. Ehtimal ki, I. məzar daşı Ağdamda yaşayan, dövrünün "Şeyx" kimi tanınan din xadiminə ehtiram göstərən Qarabağ xanları seyidin məzarı üzərində türbə inşa etmişdirlər. Digər bəhs etdiyimiz II. məzar daşı isə həm təsvirinə və həm də fars dilində həkk olunan zəngin kitabəsinə görə yüksək səviyyəli bir kişiyyə məxsus olduğu üçün "Şeyxin" uyudu-

ğu türbədə dəfn edilmişdir. Lakin, bəhs etdiyimiz kitabələrin aqibəti acınacaqlı vəziyyətdədir. Təəssüf ki, Ağdam şəhəri 1993-cü ildə Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal olunmuş və Azərbaycan memarlığının incilərindən sayılan Ağdam "Cümə" məscidi ilə yanaşı, həm də, "İmarət" adlanan türbələr, yüzlərlə məzar daşları və tarixi əhəmiyyətli abidələrimiz 27 ildən artıq əsirdə qalmış və erməni təcavüzünün qurbanına çevrilmişdir.

Nəticə: Böyük Zəfərdən sonra 10 noyabr 2020-ci ildə Ermənistanın qol çəkdiyi üçtərəfli bəyanatda qeyd edilən Azərbaycan rayonlarının işğaldan azad edilməsi cədvəlinə uyğun olaraq, 20 noyabr 2020-ci ildə erməni silahlı birləşmələri Ağdam rayonunu tərk etdi. 20 noyabr 2020-ci ildə müzəffər Azərbaycan ordusu Ağdama daxil oldu və təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün zəruri tədbirlərin icrasına başlanıldı. Ağdam şəhərinin mərkəzində Azərbaycanın Dövlət Bayrağı ucaldıldı və Dövlət Himni səsləndirildi.

Qədim dövrdən bu günə qədər Azərbaycan ərzilərində məskunlaşan Azərbaycan türklərinin yazılı kitabələri mədəni və tarixi dəyəri olan zəngin tapıntılardan aydın olur ki, həmin yazılı miraslar bu və ya digər şəkildə bütün türk xalqlarının ulu əcdadlarına məxsusdur və hər kəsin qorulmalı olduğumuz əmanətlərdir. Məqsəd müqəddəs əmanətlərimizə sahib çıxmaq, 30 ilə yaxın erməni əsarəti altında qalan və günümüzə acınacaqlı formada gəlib çatan tarixi abidələrimizə və məzar daşlarımızın əlimizdə yazılı formada qalan kitabələri əsasında bərpa və konservasiyasına nail olmaqdır.

Yuxarıda sözü gedən orta əsrlərə aid Türk-İslam memarlığının nümunələri olan türbələr və məzar daşları Qarabağın zəngin tarixi abidələri sırasındadır. Buradakı abidələr dərinədən öyrənilməli və təbliğ edilərək kompleks formada nəşr olunub geniş kütləyə çatdırılmışdır. Bu abidələri əsaslı öyrənmək isə Azərbaycan tarixini, mədəniyyətini, memarlıq sənətinin milli üslubunu və eyni zamanda islam epiqrafikasını öyrənmək deməkdir.

Azərbaycan prezidenti İlham Əliyev Ağdam səfəri zamanı ermənilərin vəhşiliyi nəticəsində dağıdılan İmarət kompleksinin və İmarət stadionununun bərpa olunacağını və stadionun adının "İmarət" olacağını bildirib: İmarət kompleksinin bərpası ilə əlaqədar artıq işlərə start verilib.

Ağdamda "İmarət" kompleksi, Qarabağ Xanlarının türbələri (öncəki və sonrakı vəziyyəti)

Mehdiqulu Xan Cavanshirin qızı Xurşid Banu Natavan Bəyimın məzarı (öncəki və sonrakı vəziyyəti)

Ədəbiyyat:

Azərbaycan tarixi (1996). (Uzaq keçmişdən 1870-ci ilə qədər) Bakı.

Ələsgərzadə, Əjdər (1947). Şuşa-Ağdam-Bərdə səfəri // Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının 1945 il ekspedisiyaları, Bakı: Azərb.SSR EA nəşriyyatı, s. 161-162

Əliyeva, Həbibə (2011). Azərbaycan tarixinin tanıtımında Milli Azərbaycan Tarixi Müzesinin rolü// Türk Cumhuriyyətlərinin Bağımsızlıklarının 20. yildönemine ithaf edilən Türksöy Etkileri adlı jurnalı (Azərbaycan özel sayısı), 35. Sayı/2011-3, Ankara , s. 76-81

Əliyeva, H. Azərbaycan tarixinin tanıtımında Milli Azərbaycan Tarixi Müzesinin rolü// Türk Cumhuriyyətlərinin Bağımsızlıklarının 20. yildönemine ithaf edilən TÜRKSOY Etkileri adlı jurnalı (Azərbaycan özel sayısı), 35. Sayı/2011-3, Ankara , 2011, səh. 76-81 Tofiq Mustafazadə. Qarabağ xanlığı. Bakı, "Sabah", 2009. – 333 səh. Hacıyeva Z. Qarabağ xanlığı: sosial-iqtisadi münasibətlər və dövlət quruluşu. Bakı, "Təhsil", 2007. – 254 səh. Məmmədli B, Çingizoğlu Ə. Urmiya xanlığı. Bakı, "Mütərcim", 2013, 188 səh.

Неймат М.С. Корпус эпиграфических памятников Азербайджана. Том 1, Баку: Элм, 1991, 248 с.

Неймат М.С. Корпус эпиграфических памятников Азербайджана. Том 5, Баку: Элм и тахсил, 2011, 240 с.

Azərbaycan Respublikasının
Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına
Dövlət Dəstəyi Agentliyi

MİRAS
AZƏRBAYCANIN Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi
KONKRET İCTİMAİ BƏLİTİ

Eşqin kanı Qarabağdır!

V BEYNƏLXALQ HƏMZƏ NİGARİ SİMPOZİUMU

MATERİALLARI

2022-ci il Şuşa ilinə həsr olunur.
Quzanlı/Ağdam, 17-19 may 2022-ci il

Hazırlayanlar:

Şəhla XƏLİLLİ
Fəriz XƏLİLLİ
Metin HAKVERDİOĞLU